

Liucija Citavičiūtė

ZYGFRYDAS OSTERMEJERIS
IR JO TRAKTATAS
AR PATARTINA IŠSTUMTI LIETUVIŲ KALBĄ
IR SULIETI LIETUVIUS SU VOKIEČIAIS?

Minėdami žymiausius XVIII–XIX a. lietuvių kalbos teisių gynėjus Mažojoje Lietuvoje, visada prisimename Plybiškės kunigą Zygfrydą Ostermejerį (*Siegfried Ostermeyer*), išgarsėjusį traktatu *Ar patartina išstumti lietuvių kalbą ir sulieti lietuvius su vokiečiais?* Deja, esame dar daug skolingi šiam atsidavusiam lietuvybės sargui; jo biografija iki šiol nėra nuodugniau tyrinėta¹, o traktatas, nors minimas visose literatūros istorijose ir enciklopedijose, tik dabar skelbiamas lietuviškai².

¹ Literatūros tyrėjai iki šiol remiasi V. Biržiškos duomenimis, žr.: Vaclovas Biržiška, *Aleksandrynas*: Senujų lietuvių rašytojų, rašiusių prieš 1865 m., biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos, t. 2: XVIII–XIX amžiai, Chicago, 1963 (fotogr. leid., Vilnius, 1990), p. 268–270. Yra išlikusi Z. Ostermejerio autobiografija, ją iš rankraščio publikavo proanūkis, Karaliaučiaus pamokslininkas Paulius Rudolfas Ostermejeris, žr.: *Verstreute Nachrichten über die Ostermeyer ohne Rücksicht auf die Namensbeschreibung und Stammverwandtschaft*, 1909, p. 24–34. Autobiografija rašyta iki 1818 m. pavasario ir, atrodo, nebaigta. Joje užfiksuoti svarbiausi faktai apie studijas ir tarnybą, emocingai aprašyti reikšmingiausi šeimos gyvenimo įvykiai, tačiau nieko neužsiminta apie visuomeninę ir kūrybinę veiklą. Teksto stilius ir retorika rodo, kad greičiausiai ji buvo skirta šeimos archyvui, vėliau nežinia dėl kokių priežasčių pateko Tilžės teismo tarėjui, o iš ten – Z. Ostermejerio palikuonims. Į lietuvių kalbą ji išversta praėjusio amžiaus paskutinį dešimtmetį, žr.: Rita Šlaitaitė, „Gotfrido ir Zigfrido Ostermejerių biografijos“, in: *Devynioliktan amžių įžengus*, (ser. *Senoji Lietuvos literatūra*; kn. 3), Vilnius, 1994, p. 168–171.

² Vaclovas Biržiška nurodo, kad Ansas Bruožis buvo išvertęs didesnę knygelės dalį, bet vertimas likęs rankraštyje (žr. Vaclovas Biržiška, *Aleksandrynas*: Senujų lietuvių rašytojų, rašiusių prieš 1865 m., biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos, t. 2: XVIII–XIX amžiai, Chicago, 1963; fotogr. leid., Vilnius, 1990, p. 269), jo duomenimis remiasi daugelis tyrėjų. Tačiau Vincas Vileišis anksčiau buvo matęs A. Bruožio sudarytą 1919–1926 m. paskelbtų jo paties straipsnių iškarpų iš laikraščių rinkinėlį, kuriame buvo ir šio traktato vertimas (žr. Ansas Bruožis, *Mažosios Lietuvos mokyklos ir lietuvių kova dėl gimtosios kalbos*, Kaunas, 1935, p. 9). Sprendžiant iš nurodytos teksto apimties (30 puslapių) galima spėti, kad buvo išverstas visas traktatas. Šiandien yra žinoma tik keletas A. Bruožio išverstų fragmentų, išspausdintų 1921 m. kalendoriuje. Žr.: Lazdaitis,

Z. Ostermejerio giminė – Trempų (dab. Novostrojevo) bažnytkaimis už dvylikos kilometrų nuo apskrities centro Darkiemio (dab. Ozersk). Čia lietuviškos Mišios pradėtos laikyti jau Ordino laikais pastatytoje koplyčioje. Trempų parapija įkurta XVI a. antrojoje pusėje, netrukus iškilo pirmieji maldos namai, vėliau iš plytų sumūryta nauja bažnyčia, jos išpūdingame bokšte įtaisytas laikrodys. Trempų bažnyčia buvo viena gražiausių Mažojoje Lietuvoje. Joje ilgus metus kunigavo Gotfrydas Ostermejeris. Zygfrydas buvo jauniausias G. Ostermejerio (1716–1800) ir jo žmonos, Verdainės lietuvių kunigo Fabijono Kalau dukters, Onos Reginos Kalau (1721–1770) sūnus.

Zygfrydo protėviai iš tėvo pusės buvo vokiečiai, kilę iš kilmingųjų riterių luomo (1572 m. jiems suteiktas giminės herbas). Proprosenelis Ekardas, Bavarijos rotmistras, palikęs karinę tarnybą, gyvenimą baigė bajorų dvare prie Regensburgo. Prosenelis Baltazaras patraukė į Saksoniją, čia atsisakė Romos katalikų tikėjimo ir tapo evangeliku liuteronu, vėliau apsistojo Silezijoje. Nuo XVII a. giminės šakos išsiskyrė. Viena jų išsikūrė Mažojoje Lietuvoje (jos atstovai rinkosi daugiausia dvasininko tarnybą), o kita – Rusijoje (joje buvo daugiausia kariškiai). Senelis Baltazaras Jaunesnysis buvo amatininkas. Jis atsikėlė į Vakarų Prūsiją – Marienburgą – ir vedė Elzbieta Woytkan (Vaitkutė?), spėjama, turėjusią prūsiško ar net lietuviško kraujo. Čia gimė Zygfrydo tėvas. Studijuoti jis atvyko į Rytų Prūsiją – Karaliaučiaus universitetą. Teologijos fakultete veikusiame lietuvių kalbos seminare jis išmoko lietuvių kalbos, o vėliau tobulinosi Mažojoje Lietuvoje pas būsimą uošvį F. Kalau. Nuo 1744 m. G. Ostermejeris daugiau kaip pusę amžiaus pragyveno Trempuose, iš pradžių tarnavo precentoriumi, o nuo 1752 m. iki mirties – lietuvių kunigu. Jo ryšiai su gimine, atrodo, nutrūko, nors turėjo du brolius ir seserį. Taigi Zygfrydas, regis, su pussesėmis ir pusbroliais iš tėvo pusės nebendravo.

Protėviai iš motinos pusės buvo tikri Mažosios Lietuvos senbuviai, puikiai mokėję lietuvių kalbą. Šioje giminėje būta išsilavinusių žmonių, žinomų lietuvių raštijos veikėjų. Spėjama, kad prosenelis Mykolas buvo baigęs Karaliaučiaus universitetą. Akademinį išsilavinimą turėjo ir senelis Fabijonas Kalau, vienas iš H. Lysijaus (*Lysius*) lietuviško

„Kunigas Siegfriedas Ostermeyer'is. Atminimui 100-metinių mirimo sukaktuvių“, in: *Prūsų Lietuvos kalendros 1921. metams*, p. 97–102).

katekizmo (1719) redaktorių. Jis bendradarbiavo su Prūsijos vyskupu Johanu Jakobu Kvantu (*Quandt*) šiam rengiant pirmąją lietuvišką visos Biblijos leidimą (1735), rūpinosi lietuviškų religinių raštų būkle ir buvo tarp pirmųjų J. Berento (*Behrendt*) giesmyno (1732) kritikų. Vienas Zygfrydo dėdė iš motinos pusės buvo precentoriumi, du – lietuvių kunigai. Teta Marija Gotlyba ištekėjo už Bernardo Andersono (*Anderson*), vėliau kunigavusio Pelininkuose (dab. Zagorskoje) ir Kraupiške (dab. Uljanovo). Jis kūrė lietuviškas giesmes (apie 1770 m. dvi jo giesmės buvo išspausdintos atskiru leidinieliu), parašė Pelininkų bažnyčios kroniką (1762). Du pusbroliai iš motinos pusės, baigę Karaliaučiaus universiteto Teisės fakultetą, dirbo Karaliaučiaus ir Klaipėdos teismuose.

Zygfrydas išvydo pasaulį 1759 m. spalio 23 d., tėvams jau palaidojus tris dukteris ir du sūnus. Būdamas vienuolikos metų, berniukas neteko motinos, o po penkerių metų epidemija nusinešė dar vieną brolių ir seserį. Sunkia liga buvo užsikrėtę ir patys mažiausieji – Zygfrydas bei jo šešeriais metais vyresnė sesuo Justina, tačiau jie šią negandą išgyveno. Iš gausios šeimos liko tėvas su dviem vaikais. Sesuo stengėsi atstoti broliukui motiną, tačiau netrukus ištekėjo už tėvo adjunkto Vilhelmo Vestfalio (*Westphal*). Vaikystėje berniukui didžiausias moralinis autoritetas ir darbštumo bei asketiškumo pavyzdys buvo tėvas. Zygfrydas matė jį ne tik uoliai atliekant kunigo ir mokytojo priedermes, bet ir dirbantį namuose – rengiantį pamokslus, verčiantį lotynų bažnytinius autorius ir nuo vėlyvo vakaro iki gilios nakties sėdintį prie mokslo darbų³. Tėvas neparvedė pamotės, o visą nuo tarnybos likusį laiką skyrė vaikų lavinimui. Pirmiausia jis išmokė lietuviškai skaityti ir rašyti dukrą Justiną. (Vėliau ji, greičiausiai brolio paskaitinta, užrašinėjo lietuvių mergaičių dainas; Justina Ostermejer – pirmoji žinoma tautosakos rinkėja moteris). Sūnui jis buvo numatęs dvasininko tarnybą ir atidavė jį mokyti puikiai mokėjusiam lietuvių kalbą žmonos broliui, tuometiniam Trempų bažnytinės mokyklos mokytojui Ernestui Liudvikui Kalau. 1776 m. pavasarį jis buvo iššventintas

³ Aktyvią kūrybinę veiklą G. Ostermejeris pradėjo tik paūgėjęs vaikams, apie 1775 metus. Tada išspausdinta jo perredaguota lietuviška agenda; netrukus pasirodė originalių vokiškai parašytų veikalų – traktatas, skirtas lietuvių ir prūsų mitologijos tyrinėjimams (1775), istorinis veikalas apie senuosius Prūsijos gyventojus (1780). Vėliau išleistas naujas lietuviškas giesmynas (1781) ir reikšmingi raštai dėl jo kilusioje polemikoje, o taip pat pirmoji lietuviškų giesmynų istorija (1793) ir nauja lietuvių kalbos gramatika (1791). G. Ostermejeris aktyviai bendradarbiavo vokiečių periodiniuose mokslo leidiniuose. Už nuopelnus mokslui ir literatūrai jam buvo suteiktas Karališkosios vokiečių mokslo draugijos garbės nario vardas.

kunigu ir paskirtas į Geldapės (dab. Gołdap) bažnytinę apskritį, Žydkiemio (dab. Żytkiejmy) parapiją. Toliau Zygfrydą mokė tėvas ir per trejus metus parengė studijoms universitete.

1776 m. balandžio 2 d. septyniolikmetis Z. Ostermejeris įsirašė Karaliaučiaus universiteto matrikulose⁴, o 3 d. buvo priimtas į Teologijos fakultetą. Kaip matyti iš šių matrikulų knygu, būsimųjų lietuvių raštijos veikėjų tuo laikotarpiu Karaliaučiaus universitete nestudijuota⁵. Universitete, be kitų disciplinų, jis klausė Georgo Pisanski'o (*Pisanski, 1725–1790*), Prūsijos literatūros istorijos autoriaus⁶, paskaitų, kurios jam darė didelį įspūdį; atrodo, jis ir asmeniškai bendravo su garsiuoju istoriku. Fakulteto vadovybė atkreipė dėmesį į gabų jaunuolį ir paskyrė jį Lietuvių kalbos seminaro docentu. Docentai gaudavo specialią karališkąją stipendiją (*Renthey-Stipendium*; apie 80 reichstalerių per metus), todėl atsirasdavo tokių studentų, kurie prašydavosi šio darbo, norėdami pagerinti materialinę padėtį. Z. Ostermejeris tokio motyvo neturėjo, jo studijas dosniai rėmė tėvas, taigi docentu jis paskirtas dėl gerų lietuvių kalbos žinių. Prūsijos kultūros paveldo Slaptajame valstybiniame archyve Berlyne (*Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz, Berlin*) išliko Z. Ostermejerio prašymas skirti jį seminaro docentu, pasirašytas 1777 m. spalio 13 d.⁷ (tai kol kas vienintelis žinomas Z. Ostermejerio autografas). Matyt, vadovybę tenkino ir jaunojo docento pedagoginiai sugebėjimai. Jis sėkmingai dirbo net trijų inspektorių priežiūroje, būtent, teologijos profesoriaus Johanno Augusto Starcko, laikinojo inspektoriaus Teologijos fakulteto dekanı Theodoro Christopho Lilienthalio (Michaelio Lilienthalio sūnus) ir nuolatinio inspektoriaus teologijos profesoriaus Johanno Ernesto Schultzo. Šias pareigas jis ėjo trejus metus, nuo 1777 m. žiemos semestro iki 1780 m. žiemos semestro. Studijų kolegas lietuvių kalbos jis mokė iš P.F. Ruhigio (*Ruhig*) gramatikos vadovėlio (1747) ir to meto lietuviškų religinių

⁴ Georg Erler, *Die Matrikel der Albertus-Universität zu Königsberg i. Pr. 1544–1829*, Bd. 2, Leipzig: Verlag von Duncker und Humblot, 1911–1912, p. 540.

⁵ Iš vėliau pasižymėjusių Rytų Prūsijos mokslo ir kultūros gyvenime asmenų tą patį semestrą į Teisės fakultetą įstojo būsimasis Karaliaučiaus universiteto kancleris ir teisės profesorius Danielius Christophas Reidenitzas.

⁶ Veikalas *Entwurf einer preussischen Literaturgeschichte* išėjo Karaliaučiuje 1886 m., jau po autoriaus mirties. Žinių apie lietuviškus giesmynus jam suteikė G. Ostermejeris, tuo metu jau rengęs *Lietuviškų giesmynų istoriją*.

⁷ *Wegen Kammerstipendiums für Theologiestudenten Siegfried Ostermeyer aus Trempen, 1777*, GStA PK: XX EM, 135 c, Nr. 156 a. Šis dokumentas leidžia patikslinti, kad Z. Ostermejeris seminaro docentu tapo ne 1778 m., kaip iki šiol manyta, o 1777 m.

knygu, pirmiausia Biblijos (1755). Archyvinuose šaltiniuose iš to laikotarpio išliko nedaug seminaristų sąrašų. Žinoma tik tiek, kad tuo metu seminarą lankė Samuelis Liudvikas Kriugeris (*Krueger*) iš Liesenkiemio (apie jį daugiau žinių nerasta) ir 1779 m. antrą kartą į universitetą įstojęs trejetą metų už Z. Ostermejerį vyresnis Karolis Gothardas Keberis (*Keber*, 1756–1835) iš Girdavos (dab. Železnodorožnyj), vėliau paskirtas seminaro docentu. Jis – būsimasis Gumbinės (dab. Gusev) superintendantas, lietuviško giesmyno (1832) redaktorius.

Universitetą Zygfydas baigė 1780 m. spalio 29 d. Tada grįžo į tėviškę ir pusę metų tėvo namuose laukė paskyrimo į tarnybą. Teologijos fakulteto absolventai (vadinamieji *ministerijos kandidatai*) paskyrimų laukdavo net kelerius metus, o pragyvenimui užsidirbdavo privačiomis pamokomis. Zygfydui ieškotis laikino darbo neteko. Tėvas skatino sūnų skirti laiką savišvietai ir imtis kūrybinio darbo. Jis pats tuo metu kaip tik buvo baigias rengti pataisytą lietuvišką giesmyną. Dvi giesmes išvertė Zygfydas; jos įdėtos giesmyno priede. Veikiausiai tuo metu, kaip nurodo tėvas⁸, lavindamas ranką jis daug vertė į lietuvių kalbą. Kokio pobūdžio buvo tie tekstai – nežinoma.

1781 m. balandžio 29 d. jis buvo paskirtas precentoriumi (t.y. bažnytinės mokyklos mokytoju) į lietuvišką Viliūnų (neiškiko) bažnytkaimį Pilkalnio (dab. Dobrovolsk) apskrityje ir visam laikui išvyko iš Trempų. Netrukus 23 metų jaunuolis iš *tikros ir ištikimos meilės* vedė vienmetę savo pusseserę Mariją Gotlybą Anderson (ji pakrikštyta motinos vardu, kuri, atrodo, mirė ją gimdydama). Marija Gotlyba pagimdė devynis vaikus. 1784 m. balandžio 8 d. gimė Natanielis Frydrichas († 1846 m. rugpjūčio 24 d.), 1786 m. kovo 12 d. gimė Gotfydas Lebrechtas († 1855 m. balandžio 3 d.), 1788 m. gegužės 7 d. gimė duktė Justina Dorotėja, pakrikštyta Zygfydo sesers vardu⁹, 1790 m. liepos 29 d. gimė Bernardas Vilhelmas († 1836 m. kovo 26 d.), 1792 rugpjūčio 3 d. gimė Karlas Heinrichas († 1834 m. balandžio 26 d.), 1795 m. balandžio 25 d. gimė Zygfydas Gustavas († 1832 m. kovo 6 d.). Šeimoje buvo tęsiamos ir puoselėjamos lietuviškos tradicijos. Visi Z. Ostermejerio sūnūs darbavosi lietuvių raštijoje¹⁰.

⁸ Gottfried Ostermeyer, *Erste Litauische Liedergeschichte*, Königsberg, 1793, p. 254.

⁹ Moterų mirties datos nenustatytos.

¹⁰ Penki Z. Ostermejerio sūnūs, baigė Karaliaučiaus universitetą, tarnavo Mažojoje Lietuvoje kunigais ar precentoriais. Iš mažens puikiai mokėję lietuvių kalbą, visi gilino žinias Lietuvių kalbos seminare ar patys jame mokė. Natanielis Frydrichas ir Gotfydas Lebrechtas lankė seminarą apie 1801–1802 m. Nerasta duomenų, kad jie būtų buvę

Beveik penkiolika metų išdirbęs precentoriumi, 1795 m. liepos 24 d. Z. Ostermejeris Karaliaučiuje išventintas kunigu ir paskirtas į Šilėnus (dab. Pobedino), buvusius toje pačioje Pilkalnio apskrityje, apie 19 kilometrų nuo Pilkalnio. Čia 1793 m. iš gretimų Viliūnų ir Lazdynų kaimų buvo suformuota nauja Šilėnų bendruomenė ir per du metus pastatyta kukli fachverko bažnytelė, o šalia – nedidelis butelis kunigui ir precentoriui. Bažnyčia pašventinta 1796 sausio 17 d. Šitos ceremonijos metu įvesdintas ir pirmasis jos kunigas – Z. Ostermejeris¹¹. Naujojoje vietoje 1797 m. gimė sūnus Liudvikas Adolfas ir kitais metais mirė, 1798 m. gimė duktė Johana Karolina, o 1801 m. – jaunėlė Henrieta Amalija.

Po dešimtmečio šeimai vėl teko kraustytis. 1804 m. spalio 12 d. Z. Ostermejeris paskirtas Plybiškės (dab. Gluškovo) parapijos (Vėluvos, dab. Znamensk, bažnytinė apskritis) kunigu. Plybiškė buvo bažnytkaimis ant Priegliaus upės kranto, šalia Vėluvos-Isruties plento, apie keturiolika kilometrų nuo Vėluvos. Čia jris tęsė dvasininko tarnybą nuo 1805 m. iki mirties, kuri ištiko 1821 m. rugsėjo 19 dieną. Jis buvo

docentais, tačiau tokią prielaidą galima daryti. Vėliau Natanielis tapo lietuviškos periodikos pradininku (redagavo leidinį *Nusidavimai Dievo karalystėje*, 1823–1825), išvertė į lietuvių kalbą keletą religinio turinio knygelį, rašė giesmes, sukūrė proginį eilėraščių. Paskutiniaisiais gyvenimo metais jis dalyvavo 1846 m. Tilžėje K.A. Jordano sušauktoje garsiojoje filologų konferencijoje, buvo parengęs dalį žodyno. (Natanielio sūnus Albertas Julius studijuodamas universitete lankė M.L. Rėzos vadovaujamą Lietuvių kalbos seminarą, o apie 1833–1834 m. pats mokė pradedančiuosius.) Gotfrydas Lebrechtas išvertė į lietuvių kalbą pamokslų, kurie buvo išspausdinti po jo mirties. Kiti du Z. Ostermejerio sūnūs buvo seminaro docentais – lietuvių kalbos mokė antrajame seminaro skyriuje, o patys jos mokėsi pas profesorių M.L. Rėzą: Bernardas Vilhelmas seminaro docentu buvo 1812 m., Karlas Heinrichas – 1816 m. Pastarasis savanoriu kovėsi Rytų Prūsijos nacionaliniame pulke, o 1813–1814 m. buvo apdovanotas už narsą. Jis įsteigė našlaičių prieglaudą Klaipėdoje, vėliau rengė lietuviškus religinius raštus. Jaunėlis Zygfrydas Gustavas lankė seminarą 1816 m., vėliau buvo tautosakos rinkėjas, giesmių vertėjas. Jis vienintelis iš sūnų grįžo pas tėvą pora metų iki jo mirties. Iki šiol manoma, kad Zygfrydas Gustavas universiteto nebaigė, nes nebuvo išventintas kunigu ir visą gyvenimą dirbo precentoriumi. Kunigo šventimų negavo ir Bernardas Vilhelmas, taip pat tarnavęs precentoriumi. Tačiau P.R. Ostermejerio (Karlo Heinricho anūko) sudarytoje giminės genealogijoje (*Die Ostermeyer alias Ostermayr, Königsberg, 1903*) pažymima, kad jie, kaip ir kiti teologiją studijavę šios giminės atstovai, universitetą baigė. Tokių atveju, kai Teologijos fakulteto absolventai negaudavo kunigo šventimų ir dirbdavo precentoriais ar kantoriais, Mažojoje Lietuvoje būta ne vieno. Z. Ostermejerio anūkai rinkosi įvairiausias profesijas: kunigo, teisininko, vargonų meistro; jų tarpe buvo amatininkų, fabrikantų, vaistininkų.

¹¹ Albertas Juška, *Mažosios Lietuvos bažnyčia XVI–XX amžiuje*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 1997, p. 523.

sulaukęs 62 metų amžiaus, Mažosios Lietuvos mokyklų ir Bažnyčios tarnybai atidavęs 40 metų.

Visą gyvenimą šis XIX a. šviesuolis – pedagogas ir kunigas – nuosekliai gynė ir propagavo lietuvių kalbą stiprėjančios germanizacijos akivaizdoje, o ypač aktyviai darbavosi paskutiniuju gyvenimo dešimtmėčiu. Jo veikla šakojosi keletu krypčių – rūpinosi tėvo kūrybiniu palikimu, dalyvavo visuomeninių draugijų veikloje, bendradarbiavo periodikoje, domėjosi lietuvių tautosaka ir pats rinko jos pavyzdžių, vertė į lietuvių kalbą vokiškas eiles, polemizavo lietuvių kalbos teisių viešajame gyvenime klausimu. Z. Ostermejeris buvo laikomas puikiu to meto lietuvių kalbos žinovu. Veikiausiai profesorius M.L. Rėza patarė filologui A.J. Penzeliui lietuvių kalbos pasimokyti būtent pas Plybiškės kuniga.

Apie 1815 m. Z. Ostermejeris kruopščiai peržiūrėjo tėvo paliktus nepublikuotus rankraščius. Vienus rengė spaudai pats, kitus – atidavė M.L. Rėzai¹². Tilžėje jis išleido ilgus metus tėvo rašytą ir iki pat mirties taisytą rankraštį *Das neue Leben unsrer Herr Jesu Christi auf dieser Erde (Naujasis mūsų pono Jėzaus Kristaus gyvenimas šioje žemėje, 1820)*. Į leidinėlį įdėjo ir du savo paties tekstus – pratarbę ir 1819 m. parašytą tėvo biografiją; jos pabaigoje pateikė tėvo literatūrinių ir mokslinių darbų bibliografinį sąrašą. Čia jis atskleidė faktą, jog nepasirašęs lietuviškos *Agendos* (1775) parengėjas yra jo tėvas. Į biografiją jis įterpė ir keletą ištraukų iš kito tėvo rankraščio – moralinio testamento *Vaeterlicher Rath an seine Kinder (Tėviškas priesakas savo vaikams)*. Jame suformuluotos svarbiausios etinės nuostatos, arba, kaip pats vadino, *gyvenimo taisyklės* (rankraštis nesurastas, apie jį žinome tik iš aprašymo). Porą rankraščių jis perdavė M.L. Rėzai. Pirmasis – *Historische Nachricht von der littauischen Bibel*¹³ (*Istorinė žinia apie lietuvišką Bibliją*). Šiuo rankraščiu profesorius pasinaudojo, redaguodamas ir rengdamas spaudai trečiąjį lietuviškos Biblijos leidimą (1816). Antrasis atiduotas rankraštis – nebaigti rengti papildymai kunigų žinynui (presbiterologijai). M.L. Rėza šią medžiagą panaudojo, bažnytinės konsistorijos pavedimu rengdamas papildytą Prūsijos kunigų presbiterologyną¹⁴.

¹² Su Ostermejerių šeima Rėzų gyvenimas suvedė dar XVIII a. pabaigoje, kai G. Ostermejeris kaip kalbos žinovas taisė seminaro docento M.L. Rėzos rašto egzaminą. Vėliau Rėza mokė seminare tris G. Ostermejerio anūkus. Artimiausiai jis bičiuliavosi su 17 metų vyresniu Z. Ostermejeriu ir jo sūnumi Natanieliu.

¹³ Rankraštis išliko. Jis saugomas Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyriuje.

¹⁴ *Kurzgefasste Nachrichten von allen seit 1775 an den evangelischen Kirchen in Ostpreussen angestellten Predigern als Fortsetzung der Arnoldtschen Presbyterologie auf Veranstaltung des*

Z. Ostermejeris dalyvavo Karaliaučiaus Biblijos draugijos veikloje, vėliau į ją išitraukė ir sūnus Natanielis. Pastarasis išvertė draugijos sekretoriaus H. Olshauseno atsišaukimą į visuomenę *Jėzaus vardan*. Vienas aktyviausių draugijos narių buvo profesorius M.L. Rėza. Z. Ostermejeris bendradarbiavo Tilžės periodinėje spaudoje, skelbė straipsnius vokiškame savaitraštyje *Gemeinnütziges Wochenblatt*, M.L. Rėzos paragintas savo apylinkėse užrašinėjo lietuvių liaudies dainas ir smulkiają tautosaką. Apie dvidešimt Z. Ostermejerio užrašytų dainų įdėta į pirmąjį lietuviškų dainų rinkinį (1825), M.L. Rėzos archyve liko dvidešimt keturios jo surinktos dainos. V. Biržiška spėja, kad ten pat išlikusių patarlių rinkinėlių atsiuntė taip pat Z. Ostermejeris, be to, pasak Biržiškos, jo galinti būti ir lietuviškai parašyta *Daina po mūšio pas Leipziga*, prasidedanti *Atjojo pas mus iš miesto Paris...* Tai dar reikėtų įrodyti.

Poetinio talento ir patriotizmo Z. Ostermejeriui nestigo. Spėjama, kad jis išvertė nepasirašiusio autoriaus vokišką eilėrašį *Die litthauische Sprache an die Deutsche*¹⁵ (*Lietuvių kalba vokiškajai*) ir paskelbė savaitraštyje *Gemeinnütziges Wochenblatt*, 1818, 20 März, Nr. 12, p. 125¹⁶ greta su vokišku originalu (*dėl geresnio supratimo*). Eilėraštyje lietuvių kalba kreipiasi į vokiškąją klausdama: *Tark, sesyte! Ką tau padariau? Kam neduodi man pakajų mirti?*

Reikšmingiausias Z. Ostermejerio rašinys, atkreipęs to meto visuomenės dėmesį, įžiebęs polemiką spaudoje, o ir šiandien nepradęs savo aktualumo, yra lietuvių teises ginantis traktatas *Ar patartina išstumti lietuvių kalbą ir sulieti lietuvius su vokiečiais? (Ist es anzurathen, die litthauische Sprache zu verdrängen und die Litthauer mit den Deutschen zu verschmelzen?)*

Königlichen Consistoriums herausgegeben von Dr. Ludwig Rhesa..., Königsberg: Gedruckt in der Paschkeschen Buchdruckerei, 1834; Kurzgefasste Nachrichten von allen seit 1775 an den evangelischen Kirchen in Westpreussen angestellten Predigern auf Veranstaltung des Königlichen Consistoriums herausgegeben von Dr. Ludwig Rhesa..., Königsberg: Gedruckt in der Paschkeschen Buchdruckerei, 1834.

¹⁵ Eilėraštis išspausdintas *Gemeinnütziges Wochenblatt*, 1817, Nr. 43.

¹⁶ Šį savaitraščio komplektą Vokiečių valstybinėje bibliotekoje Berlyne surado D. Kaunas. Visą eilėraščio tekstą žr.: Domas Kaunas, „Nežinomas 1818 m. eilėraštis“, in: *Literatūra ir menas*, 1984 12 08, p. 16. Lietuviškas tekstas pasirašytas kriptonomu P.P.; jį D. Kaunas šifruoja taip: *Pastor Plibischken[sis]* – Plybiškės kunigas. Tam reikėtų pritarti.

TRAKTATO PASIRODYMO APLINKYBĖS

XIX a. pradžioje vokiečių tautinis atgimimas išjudino Prūsijos švietimo reformą. Ji prasidėjo nuo pradinių mokyklų ir apėmė visą švietimo sistemą. Reforma rėmėsi pažangia šveicarų pedadogogo, teoretiko ir praktiko Johanno Heinricho Pestalozzi'o (1746–1824) auklėjimo ir mokymo metodika¹⁷. Prūsija ir Vokietija buvo tarp pirmųjų šalių, pradėjusių praktiškai diegti jo metodus. 1800 m. Prūsijos švietimo ministerija valstybės lėšomis pasiuntė į Šveicariją dvidešimt Rytų Prūsijos jaunuolių pasisemti pedagoginės patirties. Susipažinti su naujomis idėjomis į Šveicariją buvo nuvykęs ir pats Prūsijos valdovas Frydrichas Vilhelmas III. Įgyvendinti reformą ministras W. von Humboldtas pasikvietė į Karaliaučių J.H. Pestalozzi'o mokinį ir pasekėją Karlą Augustą Zellerį¹⁸. Krašto švietimu rūpinosi ir Prūsijos karalienė Luiza Augusta. Jai tarpininkaujant 1811 m. Aukštųjų Kumečių (*Kummetschen*) dvarvietėje netoli Įsruities K.A. Zelleris įsteigė mokytojų seminariją – pirmąją mokymo įstaigą pedagogams rengti – pavadintą *Karalene*¹⁹ (vėliau taip pradėta vadinti ir pati vietovė). Ji tapo ir pedagoginių naujovių

¹⁷ Naujojo metodo esmė – harmoningai ugdyti vaiko asmenybę, atskleisti jo kūrybišką prigimtį. Pradinės mokyklos uždavinys, pasak Pestalozzi'o, – ne tik suteikti elementarių skaitymo, rašymo ir skaičiavimo įgūdžių; jos tikslas – vystyti vaiko intelektą ir lavinti vaizduotę. Todėl garsusis pedagogas siūlė įtraukti į mokymo programą daugiau pasaulietiniu, ypač gamtos ir tikslųjų mokslų (geometrija, algebra, gamtos ir politinė geografija, istorija), mokymą ragino derinti su fiziniu (darbiniu), moraliniu ir estetiniu auklėjimu, ragino atsisakyti muštro, mechaninio kalimo. Jis teigė, jog būtina lavinti visų visuomenės luomų vidines jėgas, t.y. akcentavo visuotino švietimo idėją. Per jį, pasak Pestalozzi'o, pasiekama tautos ir pasaulio gerovė. Naujojo metodo sėkmės garantu jis laikė tinkamą mokytojų pasirengimą, todėl bažnytinių mokyklų mokytojais siūlė skirti ne Teologijos fakulteto, o mokytojų seminarijų absolventus. Nors tikybės dėstymą mokykloje jis laikė labai reikšmingu, teigdamas, kad tas mokslas turtina dvasią ir vysto protą, siūlė apsiriboti 3 valandomis per savaitę. Ypatingą dėmesį pedagogas skyrė gimtosios kalbos mokymui. Ją laikė pagrindine mąstymo ir lavinimo priemone (*Grundmittel der Bildung*).

¹⁸ Carl August Zeller (1744–1846) – vokiečių teologas ir pedagogas, J.H. Pestalozzi'o mokinys. Jo idėjų veikiamas Zūriche įkūrė mokytojų seminariją (1806); nuo 1809 – Rytų Prūsijos vyriausybės patarėjas mokyklų ir švietimo klausimais, Karaliaučiaus Našlaičių namų inspektorius. Parašė pedagoginių raštų ir mokyklinių vadovėlių.

¹⁹ Seminarija veikė iki 1926 m., o iki 1882 m. ji buvo vienintelė specialioji vidurinė mokykla, rengusi pradinių klasių mokytojus Mažajai Lietuvai. Joje buvo mokoma vokiečių kalba, o lietuvių kalba dėstyta kaip atskira disciplina. Dauguma seminaristų buvo lietuviai, daugiausia našlaičiai ir neturtingų tėvų vaikai, išlaikomi valstybės lėšomis. Seminarija išugdė žinomą Mažosios Lietuvos raštijos ir spaudos darbuotojų (tai – Frydrichas Bajoraitis, Adomas Einaras, Johannas Ferdinandas Kelkis ir kt).

šaltiniu, ir kritikos objektu, o patys J.H. Pestalozzi'o metodai iš pradžių vertinti taip pat kontraversiškai.

Rytų Prūsijoje naujasis metodas sunkiai skynėsi kelią pirmiausia dėl krašto uždaro ir tradicinio konservatyvumo (reikia prisiminti, kad ir XVIII a. visuomenė nepatikliai žiūrėjo į Halės pietistų pedagogines idėjas, vėliau paskatinusias Prūsijos monarchus įdiegti pažangias švietimo reformas 1736 ir 1763 m.). Ši kartą didžiausią nepasitenkinimą kėlė tai, kad naujovės pradėtos taikyti skubotai, ignoruojant krašto specifiką. Labiausiai joms priešinosi lietuvių kunigai, rizikuodami būti apkaltinti pažangos stabdytojais. Jų susirūpinimą kėlė tai, kad dangstantis pažangiomis naujovėmis pradėtos guiti iš mokyklų tautinės (lietuvių ir lenkų) kalbos ir raginama visas disciplinas dėstyti vokiškai, nors tai aiškiai prieštaravo J.H. Pestalozzi'o teiginiui, kad pradinių žinių vaikas turi įgyti gimtąją kalbą. Taigi, lietuvių kalbą bandyta išstumti iš viešojo gyvenimo „mokykliniais“ metodais ir priemonėmis. Pagrindo būgštauti tikrai būta. 1802 m. specialioji mokyklų komisija kreipėsi į karalių, siūlydama šalinti Rytų Prūsijoje daugialkalbystę, jaunimą ugdyti vieninga (vokiečių) tautine dvasia²⁰. Buvo teigiama, kad nacionalinių mažumų poreikiai nesiderinantys su tautos vienybės idėja, o kalbos tampančios kliūtimi kultūros ir mokslo plėtrai. Vienybės idėja ypač propagavo didelis J.H. Pestalozzi'o pedagogikos šalininkas, vokiečių nacionalinio atgimimo ir nacijos grynumo ideologijos pradininkas filosofas J.G. Fichte (1762–1814) savo garsiosiose kalbose *Reden an die deutsche Nation* (1807–1808).

Naujasis metodas sukėlė diskusijų spaudoje. Jį griežtai kritikavo Mažosios Lietuvos kunigas Johanas Simonas Bolkas iš Friedrichshofa straipsnyje *Freymüthige Aeufferungen über das Streben der neuen Pädagogen, das Schul- und Erziehungswesen zu verbessern (Atviros pastabos apie naujųjų pedagogų pastangas tobulinti mokyklų švietimo ir auklėjimo sistemą)*. Skeptišku minčių pasigirsdavo ir Vokietijoje. Tačiau tai buvo pavieniai balsai. Tuo pat metu vokiečių periodikoje pasirodė oponuojančių straipsnių, teigusių, jog būtent kalbų dvilypumas Rytų Prūsijoje esąs šio krašto švietimo ir kultūros nuosmukio priežastimi. Ypač ciniškas buvo anonimo iš Gumbinės straipsnis, išspausdintas Jenos literatūrinio laikraščio *Jenaische Literatur-Zeitung* priede *Intelligenzblatt* (1814, Nr. 59, p. 465–466). Jame atvirai pareikšta, kad vietinės kalbos kliudančios nevokiškoms Prūsijos tautoms siekti aukštos kultūros, todėl atėjęs laikas

²⁰ Ansas Bruožis, *Mažosios Lietuvos mokyklos ir lietuvių kova dėl gimtosios kalbos*, Kaunas, 1935, p. 14.

pačios provincijos labai visiškai jas išstumti ir pakeisti vokiečių kalba, o vietinius gyventojus sulieti su vokiečiais. Čia koncentruotai išdėstyti argumentai, kuriais remiantis jau nuo seno bandyta pateisinti lietuvių kalbos teisių varžymą Rytų Prūsijoje, būtent: ši kalba neturinti jokios vertės ir perspektyvos, neturinti jokios literatūros, o ją vartojančios tik nedidelės grupelės žmonių, kurie suvokietėja. Straipsnio autoriaus manymu, nuosekliai taikant naująjį metodą, lietuvių kalba be jokio nuostolio galėtų būti išstumta iš mokyklų ir viešojo gyvenimo, todėl kunigai ir mokytojai raginami uoliai dirbuotis šia kryptimi.

I ši anoniminį rašinį atsiliepė Z. Ostermejeris. Savo apmąstymus jis išspausdino 47 puslapių knygele (tai vienintelis žinomas lietuvių kalbos teises ginantis rašinys, išleistas atskiru leidiniu), pavadinta *Ar partartina išstumti lietuvių kalbą ir sulieti lietuvius su vokiečiais?*

Knygelė dedikuota Lietuvos (t.y. Lietuvos provincijos, arba Mažosios Lietuvos) ministerijai, precentoriams ir išsimokslinusiems lietuvių kalbos mylėtojams, tarp kurių autorius sakėsi turįs daug šalininkų. Tai gi traktatas apibendrintai išreiškė daugumos to meto Mažosios Lietuvos mokytojų ir kunigų mintis bei atspindėjo jų nuotaikas. Jame Z. Ostermejeris polemizuoja su straipsnio autoriumi dėl kiekvieno teiginio, kuriuo bandyta įrodyti lietuvių kalbos skurdumą ir neperspektyvumą, taigi ir nereikalingumą, o taip pat pateikia išsamią motyvuotą analizę, atskleidžiančią šios kalbos vertę mokslui, tautos švietimui ir akivaizdžiai parodančią, kad kalbos išstūmimas būtų ne tik didžiausia skriauda patiems lietuviams, bet ir nusikaltimas Dievui bei žmonijai.

Autorius įrodinėjo, jog kalbos išstumti neįmanoma dėl ypatingo tautos prisirišimo prie jos. Jis atmetė anonimo kaltinimą, esą lietuvių dvasininkai dėl savanaudiškų paskatų priešinasi kalbos pašalinimui ir aiškiai suformulavo Mažosios Lietuvos kunigų nuostatą šiuo klausimu: *kalbos išstūmimas yra nuodėmė, kol Dievas, įdėjęs šiai tautai į lūpas savitą kalbą, ją saugo*. Kalba, pasak jo, duota Dievo žmogui per gamtą, todėl kiekviena tauta ją saugo savo kaip gyvybę ir atiduos tik kartu su gyvybe. Jeigu pateisinamas ketinimas išplėsti kalbą, tai pateisinamas ir bet koks plėšikavimas²¹. Per gimtąją kalbą vaikas pažįsta pasaulį, per

²¹ Panašiai apie šį anonimo straipsnį kiek anksčiau buvo pasisakęs ir M.L. Rėza: *autoriaus, pasirašiusio iš Gumbinės, teiginiai rodo, jo menkas filologijos žinias; toks reikalavimas užtrenktų duris gilesniam pažinimui ir skausmingai išplėštų tą neatskiriamą turtą, kurį tauta gavo iš Dievo*. Žr.: *Geschichte der litthauischen Bibel: Ein Beytrag zur Religionsgeschichte der Nordischen Völker von D[octo]r L[udwig] J[edemin] Rhesa...*, Königsberg: Gedruckt in der Hartungschens Hofbuchdruckerei, 1816, p. 37–38.

ją suvokia esminius moralės ir doros principus. Lietuvių kalbos išstūmimas ir lietuvių suliejimas su vokiečiais, priešingai anonimo iš Gumbinės tvirtinimui, būtų žalingas pačiai provincijai, turėtų sunkių neatsisakomų pasėkmių tautos intelektui ir moralei, o suvokietėjęs lietuvis netaptų geresniu piliečiu, nes praradęs savo identitetą perimtų vokiečių ydas. Todėl kalbos išstūmimą Z. Ostermejeris prilygino pačios tautos sunaikinimui. Toks reikalavimas, pasak jo nerealus ir dėl didžiulio kalbos paplitimo – ją vartoja tūkstančiai žmonių, visai nemokančių vokiečių kalbos.

Atremdamas oponento priekaištą, kad lietuvių kalba neturinti literatūrinės vertės (t.y. vertės mokslui), jis teigė, jog, būdama žilos senovės prokalbe, ji tampa *kelrode žvaigžde* daugeliui Šiaurės tautų istorijos ir prūsų bei lietuvių mitologijos tyrinėtojų, nes padeda išaiškinti genčių ir tautų vardų kilmę, geografinių vietovardžių bei dievų vardų etimologiją (daugumą teiginių ir net kai kurias formuluotes jis perėmė iš tėvo atitinkamo pobūdžio veikalų).

Teigini, kad lietuvių kalba esanti nepajėgi vystytis, jis kritikavo remdamasis tuomet jau mirusio žinomo Berlyno filologo Danieliaus Jenišo (1762–1804) tyrinėjimais *Philosophisch-kritische Vergleichung und Würdigung von vierzehn älteren und neueren Sprachen Europens (Filosofinis kritinis keturiolikos senesniųjų ir naujesniųjų Europos kalbų palyginimas ir įvertinimas, 1796)*. Šis mokslininkas atkreipė dėmesį, kad lietuvių kalba dėl savo unikalumo ir lankstumo (didelių žodžių darybos galimybių) gali būti pavyzdžiu daugeliui Europos kalbų.

Atsakydamas į pastabą, kad lietuvių kalba neturinti jokios literatūros, autorius priminė, jog šia kalba yra išleista religinių knygų, kurios parašytos remiantis spausdintomis tos kalbos gramatikomis ir žodynais, o daugelio jų parengėjai esą lietuviai. Skaitytojams, norintiems sužinoti apie išleistas lietuviškas knygas, jis rekomendavo paskaityti savo tėvo G. Ostermejerio ir M.L. Rėzos veikalus, kuriuose sukaupta istoriografinių žinių apie lietuviškas religines ir pasaulietines knygas.

Ignoruodamas plintantį mirštančios kalbos mitą, Z. Ostermejeris brėžė lietuvių kalbos perspektyvos viziją. Jis teigė, kad to, kas iki šiol pasiekta tobulinant kalbą, nepakanka, reikia rengti išsamesnes kalbos mokslo knygas ir vystyti raštiją, o tuo turi užsiimti kalbos žinovai. Jis taip pat ragino puoselėti ir ugdyti šnekamąją kalbą, todėl skiriant lietuviškas parapijas mokytojus ir kunigus rekomendavo ypač atsižvelgti į jų kalbos žinias. Kalbos dailumo jiems patarė mokytis iš lietuviškos Biblijos ir kitų lietuviškų knygų, bendrauti su tauta kuo tai-

syklingesne jos pačios kalba, kad jų meilę kalbai pajustų lietuviai. Autorius savaip siūlė tobulinti švietimo sistemą. Jis ragino neskubėti vaikus siųsti į pradinės mokyklas, o iki 13 metų leisti jiems subręsti ir įgyti pradinių žinių tėvų namuose, kad į gimnaziją istotų gerai mokėdami lietuvių kalbą. Pritardamas tuometiniam Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaro vadovui profesoriui M.L. Rėzai, jis siūlė įvesti gimnazijoje lietuvių kalbos pamokas, be to, ragino parengti lietuviškus visų mokslų mokyklinius vadovėlius ir specialiai ruošti lietuvių kalbą mokančius specialistus mokytojų seminarijoje. Deja, tokios švietimo programos vyriausybė nevykdė.

Knygelėje plačiai analizuojamas naujasis mokymo bei auklėjimo metodas. Autorius kritikavo iš užsienio plūstančias pedagogines naujoves, kurios, jo manymu, *skatina niekinti lietuvių kalbą ir žeminti tautą*. Būdamas išsilavinęs žmogus, be to, mokyklų inspektorius, jis suvokė J.H. Pestalozzi'o metodų esmę bei privalumus ir teigė, kad taikant juos Lietuvos provincijoje būtina atsižvelgti į krašto tradicijas, o naujoves saikingai derinti su įprastais senoviškais metodais. Autorius primygtinai siūlė palikti mokyklose lietuvių kalbą, nes ji – pagrindinė mąstymo lavinimo priemonė ir svarbiausias instrumentas, padedantis siekti žinių. Didžiausia naujojo metodo yda jis laikė tai, kad buvo nutrauktas senasis precentorių ir mokytojų bendradarbiavimas mokyklose. Į precentorių vietas skiriami mokytojų seminarijos auklėtiniai, jo manymu, nesą pasirengę mokyti tikybos taip, kaip Teologijos fakulteta baigę precentoriai, todėl nukenčia mokinių dvasinis bei dorovinis auklėjimas, kurį jis laikė svarbiausiu mokyklos uždaviniu. Todėl, pasak autoriaus, naujasis metodas supriešino mokytojus su visuomene, pastūmėjo šeimas į katalikybę, kaimiečiai jį vadinantys *velnio mokslu*. Gerų rezultatų, jo manymu, būtų galima pasiekti lėšas ir jėgas skiriant senojo mokymo ir auklėjimo būdo tobulinimui.

Šiandieniniam skaitytojui kai kurios traktato mintys gali pasirodyti ribotos, tačiau nederėtų kaltinti autoriaus konservatyvumu, juk situaciją jis vertino savo laikmečio žmogaus akimis. Pavyzdžiui, jis teigė, kad lietuvių tauta negalinti pasiekti tokio kultūros lygio, kaip didžiosios pasaulio tautos, nes ją sudarantis tik žemesnysis visuomenės sluoksnis, kuriam per didelis išsimokslinimas gali būti kenksmingas, o luomai egzistuojantys Dievo valia, ir be šios tvarkos neįmanoma pasaulio gerovė. Kaimo žmogui, kokie ir yra dauguma Prūsijos gyventojų, autorius manymu, reikia ne aukštosios kultūros, o jo padėčiai visuomenėje derančio išsilavinimo. Todėl lietuviams, esanti reikalinga

tik religinė ir didaktinė literatūra, tačiau visiškai nenaudingos mokslinės ir filosofinės knygos, nes paprastas lietuvis niekada netapsiąs filosofu. Kalbėdamas apie senąjį mokymo būdą, jis teisino mokyklose iki tol vyravusį mechaninį kalimą ir monotonišką skaitymą, teigė, kad mokytojai ir mokiniai apkraunami nereikalingais mokslais, o pakanka mokytis tik praktiškų dalykų, pravarčių buityje, tai – skaitymo, rašymo, skaičiavimo ir tikybos. Evangelijos mokymą laikė svarbiausia disciplina, o mokslinimą – šių laikų žmonijos rykšte.

Tačiau problemos aktualumas, autoriaus argumentai ginant lietuvių kalbos teisę nevaržomai egzistuoti greta kitų kalbų ir šiandien nekelia jokių abejonių. Kaip ir prieš du šimtus metų skaitytoją patraukia įtaigus traktato stilius ir savita kalbos maniera. Z. Ostermejeris į problemą žvelgė keleriopu žvilgsniu: pedagogo, dvasininko, mokslo žmogaus, o tokia traktuotė lemia ir stiliaus įvairovę. Ramų ir nuoseklų svarstymą pagyvina emocijingi intarpai, sušukimai, retoriniai klausimai, pakartojimai, subtili ironija perauga į atvirą sarkazmą. Į tekstą įpintos perfrazuotos biblinės metaforos, arba tiesiog nuorodos į Bibliją, lotyniški posakiai, vokiečių ir lietuvių (lietuviškai užrašytos!) patarlės ir priežodžiai, sąmojingi liaudiški palyginimai.

Šiandien sunku pasakyti, kodėl Z. Ostermejeris traktatą paskelbė praėjus tik dvejiems-trejiems metams po minėto anonimino straipsnio pasirodymo. Knygutė išleista 1817 m. Gumbinėje, Hartungo spaustuvėje, kuri spausdino daug lietuviškų knygų. Nėra žinoma, kiek egzempliorių buvo išspausdinta. Ji kainavo 12 sidabro grašių ir beveik visą dešimtmetį buvo pardavinėjama stambesniuose Mažosios Lietuvos miestuose²². Lyginant su kitomis to meto knygomis²³ ji buvo ganėtinai brangi.

Išleidęs knygelę, Z. Ostermejeris atidžiai sekė Vokietijos spaudą. Joje pasirodė nuomonių, palaikančių Plybiškės kunigą. Kritišką straipsnį apie Prūsijos kaimo mokyklų naujoves pavadintą *Deutsches Wort* (*Vokiškas žodis*) paskelbė pamokslininkas Bergeris iš Aderstedto. Jį Z. Ostermejeris laikė taikliu savojo straipsnio komentaru. Tais pačiais metais pasirodė pamokslininko Müllerio iš Wolmirslebena staipsnis

²² Domas Kaunas, „Lietuvių kalbos gynėjas“, in: *Gimtas žodis*, 1992, gruodis 12 (48), p. 1.

²³ Pavyzdžiui, M.L. Rėzos parengtas pirmasis liaudies dainų rinkinys (1825) kainavo 30 sidabro grašių, to paties autoriaus išverstos *Ezopo pasakėčios* (1824) – 10 s. gr., Doneičio *Metų* (1818) kaina iš pradžių buvo 30 s. gr., Milkaus lietuvių kalbos gramatikos ir žodyno konvoliutas 1820 m. kainavo 90 s. gr. Žr.: Domas Kaunas, *Mažosios Lietuvos knyga: Lietuviškos knygos raida 1547–1940*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 489.

Freimüthige Erwiederung auf die Stellen der Schrift des Herrn Ober-Präsidenten v. Bülow in Magdeburg (Atviras pasisakymas apie kai kurias pono oberprezidento von Bülovo iš Magdeburgo mintis), kuriame, be kitų dalykų, teigiama, kad naujuoju metodu lavinant vaizduotę, atmintį ir pažinimą, vaikai atstumiami nuo religijos. Tokias publikacijas Z. Ostermejeris laikė įrodymu, kad naivūs, bet garbingi senprūsiai galvoja taip pat, kaip ir protingi Vokietijos vyrai.

Netrukus Z. Ostermejerio traktatas sulaukė kritiškos anonimo (spėjama, kunigo) recenzijos²⁴. Ji išspausdinta Frankfurte prie Maino vokiečių periodiniame tęstiniame leidinyje *Erziehungs- und Schulrath (Auklėjimo ir mokyklų patarėjas)* 1817, Lieferung 15, p. 91–115. Z. Ostermejeris atsakė po poros metų. Straipsnis buvo spausdinamas trijuose Tilžės savaitraščio *Gemeinnütziges Wochenblatt* numeriuose. Pradžia išspausdinta 1819 gegužės 7 d. Nr. 19, p. 197–200; tęsinys pasirodė po savaitės, gegužės 14 d. Nr. 20, p. 217–220, o trumpas priedas – birželio 11 d. Nr. 24, p. 264²⁵.

Straipsnis pavadintas *Apie žmogiškojo proto aptemimą... (Beiträge zur Kunde menschlicher Verirrungen...)*. Juo Z. Ostermejeris pirmiausia norėjo apginti savo ir kitų Rytų Prūsijos kunigų, kurių straipsnius pašėpė kritikas, garbę. Nepasirašęs autorius piktai užsipuolė oponentus, o pirmiausia Z. Ostermejerį, kaltindamas jį pedagogikos problemų neišmanymu ir kompetencijos stoka, akiplėšiškumu ir švietimo įstaigų bei vyriausybės šmeižimu, net abejojo, ar jis gerai mokąs lietuvių kalbą, prikaišiojo, kad Z. Ostermejeris, būdamas mokyklų inspektoriumi, turėtų skatinti reformų procesą. Recenzentas pabrėžė, jog mokyklų nuosmukio priežastis yra pasenęs, kalimu paremtas mokymo būdas ir tvirtino, kad daugkalbystė Lietuvos provincijos mokyklose esanti didžiausia kliūtis nacijos švietimui pagal pažangųjį Pestalozzi'o metodą. Jis teigė, kad vyriausybė nereikalauja išstumti lietuvių kalbą, o šis procesas kylant švietimo lygiui vyksta savaime. Kadangi naujų argumentų oponentas nebeturėjo, daugelis traktato minčių buvo ištrauktos iš konteksto, iškraipytos ar sąmoningai nesuprastos, taip bandant diskredituoti autorių. Į tai Z. Ostermejeris atkreipė dėmesį savo straipsnyje. Pabaigoje jis atsakė į bičiulių klausimą, kodėl savo atsakymą įžeidėjui paskelbė ne Vokietijoje, kur buvo išspausdinta recenzija,

²⁴ Recenzijos nepavyko rasti, apie jos turinį sužinome iš Z. Ostermejerio atsakymo.

²⁵ Straipsnį Vokiečių valstybinėje bibliotekoje Berlyne surado D. Kaunas, į lietuvių kalbą išvertė R. Šlaitaitė, žr.: Domas Kaunas, „Lietuvių kalbos gynėjas“, in: *Gimtas žodis*, 1992 gruodis 12 (48), p. 3–7. Toliau publikuojamas vertimas dar kartą atidžiai palygintas su vokišku originalu, iš naujo redaguotas ir patikslintas.

o vietiniame Tilžės žurnale. Oponentų, sakė jis, reikia ieškoti šalia savęs, todėl ir rašęs savo mieliems kraštiečiams. Z. Ostermejeris su didele pagarba kalbėjo apie Rytų Prūsijos kunigus, išdrįsusius viešai kritikuoti naująjį metodą ir ginti lietuvių kalbos teises, vadino juos vyrais, nepabūgusiais lysti į sau vietos nerandantį zvimbiantį širšių kamuolį. Tokiu drąsuoliu neabejotinai buvo ir jis pats.

Ar polemiką tęsėsi – nežinoma; manytina, kad ji užgeso, o reforma vyko toliau. Iš dalies ji ir nulėmė Mažosios Lietuvos lietuvių kalbos tragišką likimą.

Šiandien vienintelis Lietuvoje esantis Z. Ostermejerio traktato egzempliorius saugomas Vilniaus universiteto bibliotekos Retų spaudinių skyriuje. Laikraščio *Gemeinnütziges Wochenblatt* komplekto, kuriame išspausdintas Z. Ostermejerio straipsnis, Lietuvoje nėra. Dėl šios priežasties ir ypač dėl parodyto kolegiško geranoriškumo bei supratimo už suteiktą galimybę pasinaudoti Zygfrydo Ostermejerio traktato *Ar patartina išstumti..?* ir straipsnio *Apie žmogiškojo proto aptemimą...* kopijomis čia tariau širdingą ačiū Vilniaus universiteto bibliotekos darbuotojams ir Vokiečių valstybinei bibliotekai Berlyne.

Įteikta 2004 12 01
Parengta 2004 12 12